

מבחן סיום : ניהיליזם בקולנע – פרופסור מיכאל קוצ'ין

מוגש ע"י אמנון זהר – מס. סטודנט 645004656

שאלה א-1 : האם הדת נותנת משמעות לחיים או גורעת משמעות ממנו?

לאחר הסוסים, הרהורים יתכן אפילו יסורים (נפשיים), בחרתי לענות על השאלה: "האם הדת נותנת משמעות לחיים או גורעת משמעות ממנו?" בחרתי בה לא מפני שהיא הקלה אלא מפני שהיא החשובה והמשמעותית ביותר. מזה שנים ולא רק בגין גילי המתקדם אני מתלבט ומתחבט בשאלה נצחית זאת – שאלת משמעות החיים. על מנת לענות על השאלה התיאורטית או נכון יותר פילוסופית אני חייב ראשית לענות על השאלה מנקודת ראותי האישית – ספציפית. למרות זהותי היהודית, ישראלית חילונית אני מאמין שהדת הנה מועמד טבעי להעשרת משמעות החיים. אך כשמדובר בדת, כיצד אני, הנחשב בעיני הממסד הדתי ככופר, מסוגל להגדיר את משמעות המושג ויתרה מזאת את יומו בחיי לצד העשרתם. מבחינתי הפרוש המפתה למושג "דת" הוא "אמונה" ומכאן נובעת תשובתי החיובית לשאלה. אמונה באלוהים הטבועה בעקרונות ובערכי הדת היהודית למרות אי קיום כלל המצוות כהלכתן הם חלק בלתי נפרד מישותי. אם זאת אני מזהה את עצמי כחילוני – הכיצד? לדעתי זו איננה סתירה. אני נזון הן מכשורים מעשיים והן ובעקר מערכים רוחניים. אלו מעידך הם תוצר של חנוך, תרבות, היסטוריה ומסורת היהדות. אני מאמין שאל לא רק מנחים את חיי אך ובעקר מגדירים את ה"אני" שלי ומנחים את התנהגותי כלפי סביבתי והחלטותי העקרוניות. נעלה ממני להגדיר את ה"אני" שלי לכן כ"דתי" או כחילוני אלא אם כן "דתי" ו"מאמין" הן הגדרות חילופיות. לגבי אמונה ביד מכוונת היא בחירה אך לא אקסיומה שמאתגרת ערכים כמו אחריות אישית, יוזמה חיובית פרו-אקטיבית ואפילו ציות לרגשות פנימיים ועמוקים. לכן אני מאמין שהדת מעשירה את משמעות חיי בכך שהיא מאפשרת לי להיות שלם עם עצמי, עם סביבתי ועם הקדוש ברוך הוא. אמונה זאת היא המזינה את יצירותי, השקפות חיי ואליה אני פונה בעתות מצוקה, הסוסים ולבטים.

ברור לי שפיירו בסרטו של אנטוניוני "זריחת החמה" אינו שותף להתלבטויות. חיי המטריאליסטים, תשוקת הכסף, התמכרותו להמורים ואי יכולתו לקיים יחסים משמעותיים עם סביבתו האנושית היא סימפטום של העולם ה"מודרני" הריק מתוכן רוחני. האם הדת תוסיף משמעות לחייו? כנראה שלא למעט אולי במצבי משבר קצוניים וגם אז מתוך ברירת מחדל אנוכית. האם לעומתו הדת משמעותית בחייו של פסקל המנסה "לכסות את כל הבסיסים" בסרט

"לילה עם מוד" כשהוא מטיף "אם אלוהים קיים, אינך מפסיד דבר אם אתה מאמין בו, אך אם אלוהים קיים ואינך מאמין בו אתה מפסיד הכל!". "הדרישה להאמין באל ולקיים חובות דתיות בגושפנקא מעולם ההסתברות: במידה וישנו הסיכוי ולו הקטן ביותר שאלוהים קיים, אמונה בו תניב תועלת אינסופית ואי אמונה בו- תועלת אינסופית שלילית. במידה ואלוהים אינו קיים, אמונה בו עשויה להניב הפסד, אך זה הפסד מינורי וזניח, כמו הרווח שאי אמונה באל שאינו קיים תביא למחזיקים בהאני מזדהה" טוענת דיאנה זבלקוב וכמוה אני מזדהה עם ביקורתו של המהנדס וכמוה שואל: "מדוע הבחירה בצעדה בדרך אחת משמעותה בהכרח פסילת הדרך השנייה? מדוע יש רק שתי אלטרנטיבות ביניהן יש לבחור והאם שתיית כוס יין או התחבטות בין שתי נשים שונות במעלותיהן באמת מכעיסה את אלוהים?" דת הנכפית משקולי עלות ותועלת גרידא אינה מוסיפה ויתכן שאף גורעת ממשמעות החיים.

רומר לעומת זאת מקדם את הפילוסופיה שלו הבנויה על האמונה הקתולית עד כדי קצוניות אבסולוטית (יש האומרים אבסורדית). אני איני תומך בקצוניות מכל סוג. מהי אם כן משמעות הדת או חשוב יותר האמונה בחייו של האדם? שני ישראל מפנה אותנו למילות השיר "זלמן, זה לא אתה". בעיניי, כבעיני, "המסר המרכזי של השיר הוא שזהותו של אדם, ומשמעות חייו הנגזרת ממנה, מקורם באופן שבו הוא מגדיר את עצמו. כך ניתן לטעון גם לגבי אדיקותו הדתית של אדם ומשמעות הדת בחייו: אותה בת קול היא למעשה קולו הפנימי המתעורר עקב האמונה בדת, והדיאלוג הוא למעשה דיאלוג פנימי, המתייחס לקריטריונים פיזיים באמצעותם זלמן נהג להגדיר את עצמו. בעת חיפושיו אחר זהותו האמיתית ומשמעות חייו, אותם קריטריונים נאלצים להתפשר מול עקרונות הדת בהם הוא מאמין." היא מוסיפה: "במקרה של אותו זלמן, האמונה הדתית יוצרת אצלו בעיקר בלבול ותסביכים מחשבתיים. במקום לאמץ תשובות שיסייעו לו לעצב דרך חיים, הוא בעיקר מוצא בדת שאלות שאין לו דרך לענות עליהן. אם כן, התשובה לשאלה הראשית תלויה בתפקיד שהאדם מקצה לדת בחייו – האם הוא מאפשר לדת להשתלט ולהוביל למרדף בלתי-נגמר אחר משמעות החיים, מרדף אשר מכלה את מרצו ונשמתו, או שמא הוא מאפשר לעקרונות הדת להנחות אותו ולהשלים את יתר החלקים בחייו?" לדעתי (ולצטט את שייקספיר) "זאת השאלה".

לדעתי ה"שותפות" בין ה"אני" ו"הבורא", אותו כח עליון אליו פונה האדם לא רק ברגעי מצוקה אלא ובעקר למענה על שאלות המהות, היא זו שמעצבת את משמעות החיים. תפקידו של ה"אני" היא לעצור, לחשוב, לשקול ובסופו של דבר לנסח את שאלות המהות הנעלות מבינתו בהסתמך על

נסיון חייו ועקרונותיו, להבחין בין ה"נכון" וה"לא נכון" על פי הדת ועקרונותיה. תפקיד ה"בורא" הוא לעודד את האני לשאול ולגרום לו להסיק את מסקנותיו מתוך אמונה בהנחיית הבורא.

בסרטו של רוסליני, "גרמניה – שנת אפס" יותר מכל הסרטים שחזינו במשך השנה, שאלת המשמעות של הדת והאמונה באות לידי מבחן אולטימטיבי. האם היה בכח האמונה אם לא הדת לעזור לילד אדמונד למנוע את סופו הטרגי במאבק קיום עילאי בתנאים בלתי אנושיים. האם היה בכוחה לנטוע יתר אומץ באחיו להסגיר את עצמו או של האב להתמודד ביתר נחישות עם מחלאותיו? מאידך נראה לי שהאמונה בתפילות על קבר קדושים, למרות שלא נענתה תקופה ארוכה, בסופו של שבר הפיחה כח פנימי בחברתה של פארידה בסרטו של קריסטמי – עשר, שעזר לה להשתחרר ממועקת בעיותיה כגון יחסי הזוגיות ולהאמין שלא רק יד הגורל מנטבת את חייה. שחרור העול והחזרת רגש החופש מתגלמים בסצינת ההסרה ההפגנתית של ההיגאב.

ברור לי אך לא בהכרח מציקה לי העובדה שניצ"ה חולק לחלוטין על דעותי בשאלה הפילוסופית שדנו בה כאן. אחרי הכל מי משנינו הוא הפילוסוף הנאור? ניצ"ה סובר שאין ערכים דתיים, אין אלוהים, אין מוסר או צווי על מוסר חיים. מקור הערכים הם בחיים עצמם. מי שרוצה סדר חדש חייב לשפוך דם. הוא טוען שיש אזורים בחיים שהם בעלי ערך ואחרים חסרי ערך. החיים הם חפוש האמת. אם מצאתה את האמת – יש ערך לחיים. במקום ערכים ניצ"ה מעדיף לדבר על חיות. החיים הם מקור הערכים לא מקום לערכים. אם עדיין לא התיאשנו מהחיים (או החיות) ניצ"ה מוסיף שצורות החיים נאבקות אחת עם השניה אך לא תמיד הצורה ה"נכונה" מנצחת. לסיום, במופע טרומאן, כריסטוף קורא תגר על הבורא אך בסופו של דבר טרומאן נצל באמצעות תפילתה של חברתו, דהיינו על ידי הבורא. אז מה זה אומר? היכן הוא ה"משיח" שיגאל אותנו מכלא העולם ויפתח את חלון התקווה?

אם כן, היכן אנו בדיון על משמעות הדת בחיינו כגורם מעשיר או גורע? סדרת הסרטים בהם צפינו עוסקת בניהיליזם. כמו גבורו של טוגנייב כופר בסמכות הדת, המדינה, הרשויות, המשפחה ואפילו הטבע (!). ניהיליזם – כפירה בנורמות וסמכויות בעצם כפירה בעולם (עולם האמת ועולם השקר עליו אנו משתייכים) אינה מחזקת את אמוננו בדת או באמונה. אחרי צפיה בארבע עשר סרטים של גאוני קולנע כגון וודי אלן, רוברטו רוסליני, אנטוניוני ואחרים שהציגו בפנינו עולם ומלואו של סבל, יאוש, וקונפליקט אנושי עלינו להחליט עם להצטרף לתנועת הניהיליזם באפן אקטיבי או פסיבי – או ללמוד ולהבין את ההבט הניהיליסטי, להפנים את האתגרים של עולמנו המורכב,

מסובך ומאויים ולהעזר בדת ואמונה, להאמין אם לא לא לתרום ישירות ל"תקון עולם" . כן,
בחיים שלנו יש איזשהו חוסר שהדת ממלאת או שלמות מסוימת שהדת משמרת – אני מאמין.

מאידך, בזהירות אך בנחישות אני מסתייג מדברי קוהלת: "מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה
הוא שיעשה ואין כל חדש תחת השמש".

שאלה ב-6 האם הערך של סרט מסוים לחשיבה על המציאות תלוי במידה שהסרט מציג את המציאות?

ראשית בואו ונבחן מה היא מציאות. בוא נצא מתוך הנחה שהתמונה הבאה אינה מסולפת, מעוותת ולא עובדה באמצעים טכניים כגון פוטו שופ או אחרים. אם כן זוהי תמונה המשקפת מציאות ברורה. היא צולמה על ידי עד ראיה ואין כל ספק שהיא משקפת מציאות שלפיה חייל ישראלי חמוש ברובה (נניח מ-16) כורע לפני אשה (נניח) פלשטינאית האוחזת בידי ילדה אותה אוחזת ילדה נוספת (נניח) בת גילה. האמנם?

זוית הצלום אינה מאפשרת לנו לקבוע אם החייל מכוון את נשקו לעבר אזור ערוותה של האשה, או שהוא מחזיק את הנשק הרחק ובמקביל לאשה. מה ההבדל? ב"מציאות" אחת החייל משפיל את האשה לעיני (נניח) בנותיה המפוחדות, בעוד ש"במציאות" השניה הוא מסמן לה (נניח) שאין מעבר בכיוון זה מצב שאינו חורג מהמקובל. מהי אם כן המציאות המתפרשת על ידי הצופה בצלום? אילו מסקנות מסוגל הצופה להסיק ממציאות א" או מציאות ב"? אם נאמר שמציאות (פיזית שלא לדבר על רגשית) היא תופעה שרירה וקימת או מתרחשת בזמן אמת בנוכחות עדיי ראיה מהימנים – האם זאת מציאות אבסולוטית? יתכן, אך אם כך מה הלקח של הספור "רשומון"? במילים אחרות נראה שאין מציאות אבסולוטית ואולי המציאות כפי שהיא מתפרשת על ידנו אינה אלא הפנמה המושפעת מגורמים שאינם מציאותיים. כמו כן הוא המקרה בקולנוע. עד כמה הקולנוע באמת מייצג את המציאות, גם כשהוא מנסה להישאר נאמן לה עד כמה שניתן, ועד כמה הוא למעשה יוצר מציאות חדשה או משפיע על מציאות קיימת ומעצב אותה מחדש? הרהורים אלו משפיעים בפרוש על התשובה לשאלה: "האם הערך של סרט מסוים לחשיבה על המציאות תלוי במידה שהסרט מציג את המציאות?" קל להבין מהפתיחה החריגה של תשובתי,

שהתשובה הקצרה היא בוודאות – לא. המציאות היא אינטרפרטציה רב-חושית, הגיונית ומבוקרת מנקודת השקפה אישית וערכית.

יחד עם זה ברב המקרים "בעלי המניות" של כל סרט, הבמאי, השחקנים ובמיוחד הצופה זקוקים להבין ולהאמין במציאות שלהם. קסם הקולנע ואומנותו היא אחד תחושת המציאות בין כלל בעלי המניות. מעתה נתן דוגמאות ממבחר הסרטים בהם צפינו על מנת לאמת את הנחת הבסיס שלא רק שסרט אינו חייב להציג מציאות אפילו מדומה על מנת ליצור מציאות "אמיתית" בתחושת הצופה אלא שגם סרט דמיוני מאפשר לנו לעשות זאת.

שלא במקרה אחד הסרטים הראשונים בסדרה היה ה"מאטריקס" והסדרה הסתיימה ב"מופע טרומאן". שני הסרטים הללו מיצגים את התזה והאנטי תזה של שלוב, הבט והבנה בין העולם הדמיוני והמציאות הגורם לנו לתהות "מי הוא מה?" ו"מה הוא מי?" בין שני העולמות. דנה עגמי מסכמת נפלא את "תופעת" המאטריקס ומסקנותיה: "עולם המאטריקס הינו עולם האשליה והחלום, המציאות הבדויה, בו כלואים בני האדם תחת חוסר ידיעת האמת. עלילתו נכתבה [למעשה] עוד אלפי שנים קודם לכן על ידי הפילוסוף היווני אפלטון. באמצעות משל המערה, אפלטון מתאר את קיומה של אמת אובייקטיבית אחת ואת תפקידו של המלך הפילוסוף... הנמשל הוא שתפקיד הפילוסוף, יודע האמת, הוא לגלות את האמת ולהנהיג לכיוונה. המשל נועד לדמות מציאות של בערות בה בני האדם נותרים חשוכים ואינם זוכים לגילוי זיו אורה של החוכמה, כשם שקורה בעולם המאטריקס. הקושי הגדול ביותר הוא לשכנע את מי שחי במערה לנסות ולהשתחרר מהכבלים ולהפנות את מבטו כדי לראות את המציאות האמיתית. כך גם בעולם החלום של המאטריקס, "הבורות היא האושר", ובני האדם המשתתפים בעולם זה אינם מודעים לכך שהם אינם חווים את עולם המציאות האמיתית. הם כלואים באשליה שעליהם להשתחרר ממנה." דוגמא קלסית של עולם דמיוני בפרוש המסייע לנו להבין את דילמת העולם האמיתי. מאידך מופע טרומאן מוגש לנו בעצם כ"ריאליטי שוא" ומה כביכול יותר מציאותי מזה? – האמנם? טרומאן מכריח אותנו לחשוב האם אנו חיים היות שאנו עושים וקיימים או שבמעשינו אנו מפיחים רוח בחיינו. מאטריקס מאידך מלמדנו שהמציאות האמיתית מחייבת אותנו לעבור לעולם רם יותר עם ערכים גבוהים יותר – רמז לאמוץ הדת? אני מסכים עם דנה האומרת כי: "המחשבה המטאפיזית היא אשר יוצרת את המשמעות בחיינו. אין האדם יכול להתקיים אך ורק במישור הפיזי. הנפש, המחשבה, האמונה והרוח, הם אלו שבונים ומעצבים את דמותו של האדם ומקנים לו את המשמעות בחיים אלו. במילים אחרות רוחניותנו היא שיוצרת את המציאות.

הסרט (הטוב) הוא זה שעוזר וממריץ אותנו לעצב את המציאות שלנו אם ע"י מטפורה דמיונית או כפי שקיסטראמי מתימר ב"עשר" להיות נאמן למציאות ולגשר או להעביר את אותה מציאות אלינו.

אורן גרינספן בתשובה לשאלה המרכזית, מוותרת על הפילוסופיה ונגשת ישר לענין. היא מתיחסת לעלוצים הטכניים ולוגיסטיים של תעשית הסרטים כשהיא אומרת: "בעוד שזמן צילום מוגבל הרבה פחות מהזמן המוקצב להקרנתו, כתוצאה מכך, הבמאי חייב לערוך את החומר המצולם, לחתוך קטעים שלדעתו מתאימים לסרט פחות ולהשאיר את מה שמתאים לסרט יותר. באופן בלתי נמנע המציאות עוברת "סינון" של הבמאי, ומה שנשאר אחרי הסינון, הוא פרי השקפתו של הבמאי ושל ראיית המציאות שלו " מכל זה נתן להסיק מספר מסקנות:

- מציאות בנגוד להגדרה הלשונית היא יציר ההשקפה של האדם הפרטי.
 - אומנות הקולנע וערכה התרבותי מיועדים לתת לנו אתנחתא מה"מציאות" היומיומית ולעודד אותנו להפנים את מציאותנו אנו ומקומנו בתוכה
 - כל האמצעים הטכניים ואפילו הפסיכולוגיים העומדים לרשותו של יוצר הסרט כשרים לצורך השגת המטרה כגון פס קול, אפקטים מיוחדים, תאורה וכיו"ב וכמו כן שלוב של דמיון ומציאות מסולפת או "אמיתית" ולבסוף:
 - ערכו התרבותי והאינטלקטואלי של סרט (טוב) הוא תוצר של הבנה הדדית בין בעלי המניות של הסרט (במאי, צלם, שחקן, צופה) ויכולת הצופה להפנים את גירסת המציאות האישית שלו או שלה.
- ישראל שני בוחנת את התיאוריה ומאתגרת אותה באמצאות הסרט "גרמניה שנת אפס". היא שואלת: "האם הסרט מציג לנו תמונה אובייקטיבית של ברלין אחרי המלחמה? האם כל מה שראינו בסרט אכן היה יכול לקרות? האם למייצרי הסרט לא היה שום אינטרס להציג את הדברים בצורה זו ולא בצורה אחרת? האם לא מעורבים בסרט רגשות של אף אחד? אלו השאלות שאני שואלת ומנסה לפתור. אני סבורה כי מה שראינו בסרט היה יכול לקרות במציאות. אני לא פוסלת את האפשרות שלמייצרי הסרט היה אינטרס כלשהו להציג את הדברים בצורה זו. אני בטוחה שבסרט הזה מעורבים הרבה רגשות של אנשים שחוו את התקופה שאחרי המלחמה, ואף אחד מאיתנו היום לא יכול לחוש ולדעת מה הם הרגישו ומה הם עברו."

In my own response to a similar question during the semester I quoted French film theorist Christian Metz who famously argued that “on one level, all films are Fiction films. All cinematic experience is based by definition on illusion. Motion pictures are fundamentally still images projected onto a flat screen. Nothing moves and there is no real depth of space, yet we cannot help but "see" movement and spatial cues as the film is projected. The entire process is based on a fiction that what we see is actually present.” I think that this sums it up pretty well.

Amnon Zohar